

Горан МАКСИМОВИЋ

goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

ДЈЕЛО БОРИСАВА СТАНКОВИЋА У ИЗДАЊИМА САБРАНИХ И ИЗАБРАНИХ ДЈЕЛА И ЕДИЦИЈАМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Апстракт: У студији је указано на присутност Борисава Станковића (1876–1927) и његовог књижевног дјела у издањима сабраних и изабраних дјела, као и кључним едицијама српске књижевности. Издвојена су значајнија издања: Сабрана дела Борисава Станковића (1928–1932), Сабрана дела Борисава Станковића (1956–1957), Сабрана дела Борисава Станковића (1970, 1980, 1983, 1985, 1987, 1991). Размотрене су репрезентативне едиције: Српска књижевност у сто књига (прво издање 1958–1966; друго издање 1969–1972), Српска књижевност – роман (1982), Српска књижевност – драма (1987), као и Антологијска едиција „Десет векова српске књижевности“ (2012). У оквиру ових издања уочава се висок степен текстолошке обраде и присуство репрезентативних уводних студија, које потврђују значај и домете Станковићевог опуса у српској књижевности краја XIX и прве трећине XX вијека.

Кључне ријечи: српска књижевност, сабрана дјела, едиције, реализам, модерна, жанрови, роман, приповијетка, драма

1.0. Издања сабраних и изабраних дјела једнога књижевника, његова присутност у репрезентативним едицијама, антологијама и хрестоматијама националне књижевности, као и израда библиографија, систематизација књижевне грађе и рукописне заоставштине, свједоче не само о вриједности самог дјела, него и о зрелости културе и стратешкој осмишљености науке о књижевности једнога народа.

Књижевно дјело Борисава Станковића (1876–1927), као једног од несумњивих класика српске књижевности, заступљено је у више издања сабраних и изабраних дјела, као и у већини кључних едиција српске књижевности. Отуда није случајно што је један од најбољих познавалаца Станковићевог живота и рада, Драгољуб Влатковић, још 1982. године указао на проблеме, искушења и недостатке у дотадашњим издањима пишчевих Сабраних дела (Влатковић 1982: 297–318). Полазећи од ових увида, наша истраживачка намјера усмјерена је на то да се из издавачко-текстолошке перспективе сагледа присут-

ност и аутентичност дјела овога писца у српској књижевности, те да се на основу тога укаже на ову специфичну врсту рецепције, како у научним тако и у најширим читалачким круговима.

2.0. Иако их није добио за живота, премда их је несумњиво за-служио, прво издање Дела Борисава Станковића појављује се убрзо након његовог упокојења, у осам књига (I–VIII). Прву књигу чини роман *Нечиста крв* (1928); другу књигу *Газда Младен, Певци* (1928); трећу *Драме* (1928); четврту *Из моја краја, Божји људи, Њејова Белка* (1928); пету *Сћари дани* (1928); шесту *Моји знаници, Насћуй, Печал* (1928); седму *Под окупаацијом* (1929); осму *Насћуй* (1930). Сва издања приредио је Драгутин Костић, а објавио Одбор за издавање Дела Борисава Станковића у Београду (1928–1930).

Према истраживању Драгољуба Влатковића, штампаном у листу *Време* од 24. фебруара 1928. године, у непотписаном чланку „Целокупна дела Борисава Станковића – једна прека потреба наше књижевности“, истакнута је иницијатива за формирање одбора и објављивање „свих књижевних дела“ Борисава Станковића. Том приликом најављено је да ће издање „обухватити десет посебних књига“, уз прецизирање садржаја сваке од њих, као и да ће „једним делом од чистог прихода овога издања“ бити основан „Фонд за подизање споменика Борисаву Станковићу у Београду“ (Влатковић 2010: 265–266). Већ 26. фебруара 1928. године „створен је Одбор за издавање Дела Борисава Станковића у који су ушли: за председника Јаша М. Продановић, министар у пензији и тадашњи председник Друштва српских књижевника, за потпредседника Трифун Јовановић, кројач и председник Друштва Врањанаца, за благајника Војислав П. Живковић, трговац, и за секретара Драгутин Костић, професор, а за чланове: протојереј Милан Милутиновић, шурак Станковићев, Чича Илија Станојевић, глумац, Јован Тановић, уредник *Политике*, др Димитрије Јовчић, лекар и рођак Станковићев, Јован Бијелић, сликар, Душан С. Николајевић, књижевник, и Божидар Ковачевић, књижевник и професор“ (Влатковић 2010: 266). У прогласу Одбора најављено је и да ће бити припремљена „књижевна студија о Б. Станковићу од Д. С. Николајевића; преглед живота и рада његова од Б. Ковачевића и Поговор редакторов“. Поред тога, било је предвиђено да Јован Бијелић изради пишчев портрет, те да буду објављени „снимци ликова пишчевих из ранијег доба, аутографа, родне куће и др.“ (Влатковић 2010: 266).

Важно је овдје нагласити неколико чињеница. Од предвиђених десет књига Дела Борисава Станковића објављено је осам, док најављена „књижевна студија“ Душана С. Николајевића није штампана. Независно од тога, као и од појединих приређивачких пропуста, ријеч је о значајном издавачком подухвату и незаобилазном издању, које је – уз прва издања објављених књига – послужило као основа и полазиште за сва каснија издања Станковићевих дјела.

При овоме је важно имати у виду да су већ у ово прво, као и у поједина потоњам издања, укључени сачувани рукописни фрагменти из пишчеве заоставштине, као и текстови раније објављени у периодици, који нису били уврштени ни у једно од књижевних издања штампаних за пишчевог живота.

У првој књизи роман *Нечистија крв* приређен је према првом посебном издању из 1910. године.

Друга књига, која садржи незавршене романе *Газда Младен* и *Певци*, доноси на крају „Редакторову напомену“ Драгутина Костића, у којој је дат посебан осврт на рукопис „приповетке“ *Певци* (Костић 1928: 199–204).

Истиче се да је Станковић у часопису *Дело* (књига 25–27. у год. 1906–1907) започео објављивање овог рукописа у наставцима, али да је штампање изненада прекинуто „због иступања из редакцијског одбора *Дела*, а био је спремио наредни наставак чији је почетак већ био и сложен“ (Костић 1928: 199). Убрзо потом писац је у потпуности довршио пето поглавље, као и знатан дио шестог.

Костић даље наглашава да је у „небрижљиво чуваним и несрећеним рукописима његовим“ пронашао још један одломак, који је уврстио у ово издање, указујући притом и на извјесна неслагања између рукописних и већ објављених дијелова дјела. Тако, на примјер, у штампаним поглављима Софка има црне очи, док се у пронађеном рукописном фрагменту каже да су јој очи биле „као небо плаве“ (Костић 1928: 200).

Костић наглашава да је Станковић до самог краја живота исказивао намјеру да доврши рукопис *Певаца*: „Ту је жељу и директно изражавао последњих дана својих, на самртничкој постељи: 'Док се само придигнем мало, мораћу завршити прво *Газда Младена* па *Певце*'“ (Костић 1928: 199).

Редактор овога издања износи и претпоставке о могућем завршетку дјела, вјероватно већ у наредном, односно седмом поглављу – „венчањем Стојана и Софке, па приновом првенца, те и потпуним остварењем снова тетка Златиних“ (Костић 1928: 203). На тај начин дјело би било заокружено као „идилична породична приповетка“: „Она би обухватила најнежнији, најидиличнији део Станковићеве породичне аутохронике, јер он у Стојану слика оца свог рођеног, као што и у Софки матер своју, у тетку Злати бабу, мајстор Арси деду свога, у Јовану, побратиму очеву, татора свога, по чијем причању, изгледа, да је Станковић и писао *Певце*, јер њега често истиче као посматрача, а њиме прича и почиње“ (Костић 1928: 203).

Драгутин Костић потом износи и претпоставку о могућем Станковићевом даљем развоју овог дјела. Према тој реконструкцији, осмо поглавље могло би да обухвати рану Стојанову смрт, девето изненадну Софкину, десето васпитање унука под окриљем

тетка Злате, једанаесто његов одлазак у свијет, а дванаесто смрт тетка Злате.

Костић, као редактор, притом наглашава да, изузев седмог и осмог поглавља, остали тематски сегменти већ постоје у виду самосталних приповиједака у збирци *Сћари дани*. Сродне аналогije препознаје у причама „Тетка Злата“, „Тајни болови“, „Наш Божић“, у обје верзије „Увеле руже“, као и у приповијеткама „Први поздрав“, „На онај свет“ и др. (Костић 1928: 203–204).

У трећу књигу, под насловом *Драме*, уврштени су, поред *Кошћане* и *Ташане*, и незавршени комад *Јовча* (објављен, како истиче редактор Драгутин Костић, у 208. књизи *Лейбойиса Майице српске*), као и Станковићев покушај драматизације романа *Нечисћа крв*. Ријеч је о текстовима преузетим из допуњених и прерађених, коначних издања *Кошћане* (1924) и *Ташане* (1927).

На почетку сваке драме наведене су и ауторове посвете. *Кошћана* је посвећена београдском трговцу Војиславу П. Живковићу, који је несебично помагао Борисаву Станковићу да прехрани породицу током окупације у Првом свјетском рату. *Ташана* је посвећена Станковићевом шураку, рођеном брату његове супруге, Милану Н. Милутиновићу, београдском пароху.

Из текстолошки тешко оправданих разлога, у појединим каснијим издањима Сабраних дела Борисава Станковића – попут Просветиног издања из 1970. године, у редакцији Живорада Стојковића – ове посвете су изостављене.

У четврту књигу *Из моја краја, Божји људи, Њејова Белка*, уврштени су, под заједничким насловом *Из моја краја*, они приповиједни текстови које Станковић за живота није стигао да објави у истоименој збирци, иако је то намјеравао. Ријеч је о сљедећим текстовима: „У суду“ (одломак из рукописа), „Један поремећен дан“ (*Коло*, бр. 18–19/1906), „Стеван Чукља“ (*Коло*, бр. 23–25/1906), „Стари Василије“ (*Коло*, бр. 31–34/1906), „Риста кријумчар“ (*Полицијски ѿласник*, 1905), „Баба Стана“ (*Лейбойис Майице српске*, књ. 242), „Наза“ (*Полицијски ѿласник*, бр. 34–37/1900).

У пету књигу, под насловом *Сћари дани*, уврштене су приповијетке из двије збирке – *Из сћарој јеванђеља* (1899) и *Сћари дани* (1902). Ријеч је о сљедећим текстовима: „Стари дани“, „Наш Божић“, „Нушка“, „Ђурђевдан“, „У виноградима“, „Станоја“, „Прва суза“, „У ноћи“, „Они“, „Покојникова жена“, „Увела ружа“ (из *Сћарој јеванђеља*).

У другом дијелу књиге, под насловом *Првине*, придодате су приповијетке које раније нису биле објављене у засебним збиркама: „На онај свет“ (*Полићика*, 1928), „Тајни болови“ (*Нада*, 1898), „Први поздрав“ (из рукописа), „Гугутка“ (*Бранково коло*, 1900), „Стојанке“ (*Бранково коло*, 1901), „Кучко, Мицо“ (*Бранково коло*, 1901), „Увела ружа“ (у проширеној верзији из 1912. године).

У шесту књигу, насловљену *Моји знанци*, *Насџуј*, *Печал*, уврштене су приповијетке из књижевне заоставштине Борисава Станковића. Најприје су дати текстови које је писац намјеравао да објави у збирци *Моји знанци*: „Мојим знанцима“, „Вечити пољубац“, „Тетка Злата“, „Јовча“, „Чок“, „Ча Петар“, „Мој земљак“, „Јовото“, „Госпон Таса“, „Моји земљаци“. Потом су уврштена и два незавршена, обимнија прозна фрагмента под насловима „Наступ“ и „Печал“.

У седмој књизи *Под окупацијом* (1929) објављени су текстови Борисава Станковића о Београду у годинама окупације током Првог свјетског рата. Ради се о првом публиковању овога рукописа у форми засебног издања, будући да су његови дијелови раније излазили као фељтони у окупационој (1916–1918) и потоњој периодици (1918–1922): *Београдске новине*, *Дан*, *Новосџи*. Међутим, издање није било потпуно јер је изостављен други дио под насловом *Забушаниџи*.

Занимљиво је да је овај дио рукописа, сачињен од десет фељтона, дуго остајао изван каснијих издања, све док га није први пут објавио Драгољуб Влатковић у часопису *Књижевна историја* (1969) (Станковић 1969: 437–470).

Влатковић истиче да је појава ове књиге 1929. године изазвала снажне реакције и „донела највећу буку“, што се огледало у оштрим нападима појединих критичара из *Венца* и *Српској књижевној гласника* на већ преминулог писца. Познато је и да је Душан С. Николајевић, поводом објављивања ове књиге, напустио издавачки Одбор и одбио да напише раније најављену студију (Влатковић 2010: 269). Може се претпоставити да су бурне реакције биле условљене чињеницом да су се у Станковићевим записима препознали многи још увијек живи савременици.

У осмој књизи *Насџуј* (1930) објављени су прозни фрагменти и незавршени рукописи. На њеном крају, у „Напоменама редакторовим“, Драгутин Костић се, у емотивно интонираној завршници, обраћа своме упокојеном пријатељу: „Боро, изврших аманет. Можда сам се некеме и замерио. Теби нисам смео“ (Костић 1928: 80).

Драгољуб Влатковић у општем закључку наглашава да „ово издање заслужује само речи похвале“, али истовремено указује и на извјесне недостатке. Као могуће замјерке наводи чињеницу да Драгутин Костић није уврстио све рукописне „фрагменте, скице, почетке и сл.“, да је измијенио „од писца дат редослед приповедака за збирке *Из мога краја* и *Моји знанци*, затим што је и сам допуњавао драматизацију *Јовче*“ и сл. (Влатковић 2010: 272–273).

2.1. У наведеном огледу Драгољуба Влатковића помиње се и издање Станковићевих сабраних дела у Српској књижевној задрузи током окупације у Другом свјетском рату. Влатковић то издање доводи у везу са чињеницом да је Драгутин Костић, редактор првог издања, у том периоду био ангажован у Задрузи, истичући: „Не знамо

само како су изгледала ова дела јер се у београдским библиотекама данас не може наћи ниједан примјерак тог издања.“

Као аргумент за његово постојање наводи се вијест објављена у листу *Народ* 14. новембра 1942. године: „Пре кратког времена објавила је наша најстарија просветно-издавачка установа Српска књижевна задруга целокупна дела Боре Станковића“ (Влатковић 2010: 274).

Наша ранија истраживања нису била усмјерена на ово издање Целокупних дела Борисава Станковића у доба „Комесарске управе“ Српске књижевне задруге (Максимовић 2021: 34–37). Накнадна провјера, међутим, указује на извјесне индиције да је ово издање могло бити објављено средином 1942. године. На то упућују подаци које доноси Светлана Стипчевић у свом истраживању архивске грађе Српске књижевне задруге.

Посебно је значајно „писмо штампарије Драг. Грегорића упућено СКЗ 24. септембра 1942. године, у коме обавештава да се у његовом магацину налазе целокупна дела Борисава Станковића која су својина Задругина“ (Стипчевић 1982: 520–521). Истовремено су забиљежена и писма пишчеве супруге, Ангелине Станковић, упућена управи Српске књижевне задруге, у којима она предлаже да „Задруга откупи нераспродати тираж свих осам књига Б. Станковића које је штампала штампарија „Давидовић“ по врло повољним условима“ (Стипчевић 1982: 522).

Ова околност упућује на могућност да Ангелина Станковић није мислила на „ново издање“, већ на откуп преосталог тиража првог издања из 1928–1930. године. Извјесну недоумицу уноси различито навођење штампарија у ова два документа: у првом се помиње „Драг. Грегорића“, а у другом „Давидовић“, која је заиста штампала прво издање. То би могло значити да је Задруга у штампарији „Драг. Грегорића“ приредила своје издање (вјероватно у седам књига), док је Ангелина Станковић предлагала откуп преосталог тиража издања из 1928–1930. године (у осам књига) из штампарије „Давидовић“. Вјероватно је намјера била да се и тај ранији тираж пласира заједно с новим издањем, у оквиру Задругине књижаре.

Највећу забуну у овој расправи изазвао је Гвидо Тартаља у студији *Српска књижевна задруга под окупаацијом* (1945), насталој као „Извештај о раду Комесарске управе“. У њој, идеолошки обојеним и изразито оштрим критичким тоном усмјереним према раду управе, а посебно њеног предсједника, pjesника Светислава Стефановића (1877–1944), износи и сљедећу тврдњу: „Он је наине одлучио да од писаца или њихових издавача откупљује већ штампана дела и да та дела продаје у ново-отвореном Задругином дућану. Он је дакле противно духу Правила одлучио да тргује. Откупио је најпре целокупна дела Боре Станковића, штампана у току 1928–1930“ (Тартаља 1945: 23).

На основу оваквог исказа може се претпоставити да је Тартаља, кроз ову врсту оштре критике и идеолошке дискредитације Светислава Стефановића, настојао и да ретроактивно оправда његово трагично страдање након ослобођења Београда у октобру 1944. године, када је од партизанског пријеког суда осуђен на смрт стријељањем, и ликвидирао 18. новембра 1944. године.

Додатну збрку у ову расправу уноси и попис затеченог стања магацина Српске књижевне задруге, који је објавио Гвидо Тартаља. Из њега се види да се у магацину налазило „7 комплета са по 4 повезане књиге и 99 комплета са по седам брошираних књига“ (Тартаља 1945: 45), са сљедећим насловима: *Нечисти крв*, *Сјари дани*, *Драме*, *Газда Младен*, *Моји знанци*, *Насиуј – Печал*, *Из моја краја*.

Уочљиво је да у овом попису недостаје књига *Под окупиацијом* – у односу на прво издање из 1928–1930. године. То може указивати или на то да ова књига није била укључена у поновљено „броширано“ ратно издање из 1942. године, или да је намјерно изостављена, будући да њен садржај – посвећен аустријској окупацији Србије у Првом свјетском рату – у датим околностима не би био „политички подобан“ и могао би изазвати негативне реакције нових, њемачких окупационих власти.

Додатну недоумицу изазива и напомена да је ријеч о „брошираним књигама“, с обзиром на то да је прво издање било дијелом штампано и у „тврдом повезу“. Ова чињеница отвара могућност да је Задруга извршила прештампавање скраћене верзије првобитног издања – у седам, умјесто у осам књига.

Упркос свим нејасноћама, може се ипак претпоставити да су Целокупна дела Борисава Станковића заиста била објављена у доба окупације Србије у Другом свјетском рату, и то као прештампана, редукована варијанта првог издања (1928–1930), чији је редактор био Драгутин Костић.

Овдје ваља нагласити и чињеницу да Влатковић помиње и сарајевско издање Дела Борисава Станковића (Сарајево: Свјетлост, 1966), које је доступно у савременим библиотекама, али је штампано без назнаке приређивача и извора из којег је преузето. Истовремено, у том издању нису посебно нумерисане ни књиге: *Нечисти крв*; *Газда Младен* / *Певци*; *Моји знанци* / *Печал* / *Насиуј*; *Из моја краја* / *Божји људи*; *Кошићана* / *Ташиана* / *Јовча*; *Сјари дани* / *Првине*.

У суштини, ријеч је о прештампавању првог издања Дела Борисава Станковића (1928–1930), с тим што је овдје то изведено у редукованом обиму – у шест, умјесто у осам књига (Влатковић 2010: 277).

2.2. Према првом издању које је приредио Драгутин Костић (1928–1930), објављено је и прво Просветино издање Сабраних дела Борисава Станковића, у двије књиге (1956–1957), у редакцији Божидара Ковачевића и Гвида Тартаље. Ријеч је о два обимна тома у

едицији „Српски писци“, која су у појединим сегментима потпунија од Костићевог издања. Тако она, на примјер, садрже три додатне приповијетке („Риста бојација“, „Луди Риста“, „Црвени крст“), као и тридесет девет пишчевих писама и „Библиографију Борисава Станковића“.

Међу писмима су штампана она која се односе на објављивање појединих дјела и упућена су уредницима часописа или књижевницима: Антуну Густаву Матошу, Кости Херману као уреднику *Наше*, Јеремији Живановићу као уреднику *Градине*, Милану Савићу као уреднику *Лейбойса Мајице српске*, Ристи Кисићу књижевнику из Мостара, Станоју Станојевићу из редакције *Лейбойса Мајице српске* и др.

Посебно су индикативна два писма упућена Милану Савићу (19. октобра 1909. и 25. маја 1910), јер свједоче о судбини рукописа романа *Нечисти крв* и неповољним околностима које су претходиле његовом објављивању у приватном издању, уз извјесна скраћивања. Из првог писма сазнајемо да је Станковић намјеравао да рукопис пошаље на „конкурс Матичин“ за награду од хиљаду круна, али да је закаснио будући да је конкурс био окончан већ о Петровдану. Уз то, он обавјештава Милана Савића да рукопис обухвата око десет штампарских табака и да је „богами, прилично добар“, уз иронијну ауторефлексију о сопственом рукопису и непрестаним преправкама: „Иде човеку ’вода на уста’ али не даље, не у скарадности (Циганин хвали свога коња), само једина мана то је мој шакопис и брљање. Дао сам да га негде преписују и ту мука. Једва се може рачун да ухвати. Морам ја да га загледам а кад га понова дохватим онда оде у бестрага, понова ради и преправљај. И са том муком, кубуром, лакше копати земљу, сада па по други пут испустио из руку. И више не смем на њ да се враћам“ (Станковић 1957: 786).

У истом писму он предлаже да *Нечисти крв* током 1910. године објављује у наставцима, у *Лейбойсу Мајице српске*, који је требало да излази у „месечним свескама“, а потом и као засебну књигу. При том искрено истиче да би на тај начин „дошао и до пара и до књиге“ (Станковић 1957: 787).

Међутим, већ из другог писма, из маја 1910. године, види се да Савић није прихватио Станковићев предлог у вези с објављивањем *Нечисте крви*, али да је указао на повољне критике које су пратиле појаву дјела. Иако се из самог писма не може поуздано утврдити на које се оцјене мисли, основано је претпоставити да је ријеч о приказима Јована Скерлића у *Српском књижевном иласнику* и Бранка Лазаревића у *Савременику*.

Станковић се Савићу захваљује на овим обавјештењима, али истовремено истиче да би га више обрадовала вијест о доброј продаји књиге, будући да је због трошкова штампања запао у дугове: „Насео

сам са књигом како само ја могу. 2400 дин. кошта ме штампа. Али сте и ви помало криви за ово. Могла је Матица то да 'прогута' а да не буде постидна" (Станковић 1957: 787).

У наставку писма он се распитује о могућности да *Нечистију крв* пријави за Матичину награду из „Накићевог фонда“, као и о поузданости појединаца којима је уступио примјерке романа ради продаје у Новом Саду.

У првом тому налази се предговор Милана Богдановића, након чега је штампан роман *Нечистија крв* и приповијетке разврстане у двије цјелине: *Првине* и *Сџари дани*. Редактори – Ковачевић и Тартаља – у „Напоменама“ на крају прве књиге истичу да се њихово издање *Нечистије крви* „разликује од оба Костићева издања (1928, 1944)“, те да су се у потпуности „држали првога издања које је сам писац објавио 1910. године“ (Ковачевић – Тартаља 1957: 741). Тиме посредно потврђују да је током окупације у Другом свјетском рату Српска књижевна задруга заиста прештампала бар поједина дјела Борисава Станковића – ако не и цјелокупно издање Дела Борисава Станковића (1942) у редакцији Драгутина Костића – онда свакако роман *Нечистија крв* (1944).

У другом тому објављене су приповијетке из цјелине *Из моја краја*, затим *Божји људи*, драме *Кошћана*, *Ташана* и недовршена драматизација приповијетке *Јовча*, као и фрагменти „Певци“, „У суду“, „Наступ“, те пишчеве „Успомене“ и „Београдске шетње“. Посебан значај има објављивање прве верзије библиографије дјела Борисава Станковића, коју су сачинили Голуб Добрашиновић и Драгољуб Влатковић, а која ће касније послужити као основа за израду цјеловите библиографије.

Драгољуб Влатковић износи и више примједби на ово издање: указује на неадекватност предговора Милана Богдановића, који представља тек незнатно прерађен есеј из 1927. године, на проблематичан распоред појединих приповједака, као и на чињеницу да „Просвета“ није објавила веома исцрпну библиографију“ којом је располагала. Ипак, као посебну вриједност, па и „главни куриозитет“ наводи објављивање сачуваних Станковићевих писама, утолико значајније што је познато да је његова преписка била „веома мало сачувана“ (Влатковић 2010: 275–277).

2.3. Међу каснијим издањима издвајамо као посебно важна Сабрана дела Борисава Станковића, I–VI, која је приредио Живоград Стојковић, књига прва *Сџари дани* – *Божји људи*, књига друга *Из моја краја* – *Приповијетке* (1898–1924), књига трећа *Нечистија крв*, књига четврта *Кошћана* – *Ташана*, књига пета *Газда Младен* – *Певци*, књига шеста *Печал*, Београд: Просвета, 1970.

Ради се о укупно трећем, а другом Просветином издању Станковићевих сабраних дела, у коме је, према истицању приређивача

Живорада Стојковића, „највећа могућа пажња посвећена веродостојности самог писца“ (Стојковић 1970: 5). Отуда ово издање важи као једно од до тада најпрецизнијих, јер је исправило повремене недопустиве језичке и стилске интервенције наведеног првог издања из 1928–1930. године у редакцији Драгутина Костића. Карактерише га и избор, на крају сваке књиге, критичких текстова о уврштеним дјелима. У сваком тому су урађени „Речници мање познатих појмова и локализама“, што значајно олакшава читање и разумијевање дјела, а приближава га савременој публици из других српских крајева којима врањски говор и нарочито локална и архаична лексика тога поднебља нису довољно познати и сл.

Можда је за коментарисање најинтересантнија прва књига *Стари дани, Божји људи*. Након уводног текстолошког коментара приређивача, дати су критички текстови, огледи и есеји о дјелу Борисава Станковића: Јован Дучић, „Борисав Станковић“ (1929); Исидора Секулић, „Боре Станковића вилајет“ (1957); Станислав Винавер, „Бора Станковић и пусто турско“ (1952); Милан Богдановић, „Реализам Борисава Станковића“ (1956); Велибор Глигорић, „Поезија у делу Боре Станковића“ (1967); Милан Предић, „Бора је отишао од нас незадовољан, несрећан и страшно сам“ (1951); Радомир Константиновић, „Рањав и жељан“ (1954); Видосав Стевановић, „Запис о пишевој смрти“ (1970).

Након тога су у првом тому, испод наслова *Стари дани*, уврштене следеће приповијетке: „Ђурђевдан“ (1898), „У ноћи“ (1899), „Станоја“ (1899), „У виноградима“ (1899), „Нушка“ (1899), „Наш Божић“ (1900), „Стари дани“ (1900), „Они“ (1901), „Покојникова жена“ (1902). Као друга цјелина у овој књизи, под насловом *Из старијег јеванђеља*, објављене су још двије приповијетке: „Прва суза“ (1898) и „Увела ружа“ (1899) – ријеч је о првој или краћој верзији ове приповијетке, која је касније (1912) – добила, под истим насловом, и ширу верзију текста у посебном издању. Из наведених наслова уочавамо да је приређивач двије почетне збирке приповједака Борисава Станковића измијешао, приближно онако како је то урадио и писац. Познато је да су у збирци *Из старијег јеванђеља* објављене приповијетке: „Ђурђевдан“, „Прва суза“, „У ноћи“, „Станоја“, „Увела ружа“, а да су три од њих прештампане и у другој збирци *Стари дани*: „Ђурђевдан“, „У ноћи“, „Станоја“, те да им је придодато још седам нових приповједака: „Наза“ (1900), „Гугутка“ (1900), „Стојанке, бела Врањанке“ (1901), „Кучко, Мицо“ (1901), „Јовча“ (1901), „Ча Петар“ (1901), „Чок“ (1902). Трећу цјелину, под насловом *Божји људи*, сачињава 21 приповиједни текст објављен у истоименој збирци (1902).

У „Напоменама и прилозима“ на крају ове књиге, приређивач нас уводи у поједине биографско-библиографске податке, углавном на основу увида у „белешке“ самог писца, као што је „Познанство са Костом Херманом“ (*Време*, 1928) и „Покушај аутобиографије“, коју је

објавио Драгутин Костић у књизи *Под окупаацијом* у Делима Борисава Станковића (1929). Из тих записа поуздано је реконструисано и које су и гдје су објављене прве приповијетке овога писца. Најприје су у београдској *Искри* изашле двије приповијетке: „Станоја“ (1. фебруара 1898. године) и „Ђурђевдан“ (16. јуна 1898), да би тек послије, као трећу приповијетку, објавио у сарајевској *Наги* „сличицу“ „Тајни болови“ (1. јула 1898).

Међу уврштеним критичким текстовима, студијама и есејима о дјелу Борисава Станковића на првом мјесту налази се Дучићев есеј који је изворно био написан још 1904. године, потом проширен 1907. године, да би у знатно обимнијој и прерађеној верзији био довршен 1928. године, с намјером да буде уврштен у завршну књигу Дела Борисава Станковића. Према свједочењу Драгутина Костића, Одбор за издавање дела није прихватио ту намјеру. Есеј је накнадно коригован 1929. године и потом објављен у Дучићевим сабраним дјелима, док је у ово издање Сабраних дела (1970) унијета скраћена верзија.

Драгољуб Влатковић исказао је незадовољство што у овој књизи нису објављене поједине раније варијанте приповједака. Вјерује да би се тиме Стојковић као приређивач приближио обећаном „критичком издању“. Поготово се то односило на часописну верзију „Нушке“ која је изашла у *Бранковом колу* (1899), а тек потом је дефинитивна и прерађена верзија изашла у збирци *Сћари дани* (1902) (Влатковић 2010: 278).

Пажњу заслужује и четврта књига с драмама *Кошћана* и *Ташана*. Поред основних текстова, уврштена је и верзија *Кошћане* из 1905. године. У том погледу нарочито је важно погледати „Напомене и прилоге“ на крају ове књиге, које је урадио приређивач Живорад Стојковић, а гдје се указује на различите верзије *Кошћане*. „Уосталом, ниједан свој књижевни рад није Борисав Станковић толико пута прерађивао као *Кошћану*“ (Стојковић 1970: 301).

На основу тадашњих чланака из *Позоришној листи*, који је уређивао Бранислав Нушић, Стојковић указује на чињеницу да је прва верзија *Кошћане* изведена на сцени Народног позоришта у Београду 20. јуна 1900. године. Режију је потписао глумац Чича Илија Станојевић, а он је био и носилац улоге Миткета као главног јунака у комаду. То прво извођење било је неуспјешно из више разлога: због самог текста драме, због глумаца који нису били адекватно припремљени за дијалекатски врањански говор, којим су говорили јунаци дјела, али и, како је то нагласио сам писац у једној забиљешци, „због већ укорјењеног погрешног мишљења код публике: да све што дође из јужних крајева (Ниш, Врање, Лесковац) треба да је смешно и да је карикатура“ (Стојковић 1970: 301).

Након тога је указано и на другу верзију *Кошћане*, која је изведена на сцени Народног позоришта у Београду 20. и 21. октобра 1901.

године, са много више успјеха од прве верзије, а објављена је, потом, у *Српском књижевном иласнику* (1902). Станковић је послије тога наставио да и даље прерађује *Кошћану*, тако да је трећа њена верзија објављена у *Бранковом колу* (1905), а четврта верзија *Кошћане* штампана је 1924. године, као „последње, прерађено издање“. Касније је прештампана и у поменутиим Делима Борисава Станковића 1928. године, и сматра се коначним издањем, које је коришћено и у овом Стојковићевом Просветином издању. Уз њега је објављена и верзија издања из 1905. године у *Бранковом колу*.

Драгољуб Влатковић је и у овом случају имао примједбе на приређивање *Кошћане*: „Кад је већ одлучио да донесе варијанту из 1905. године, приређивач се морао потрудити да објави и другу варијанту из 1902. године. То тим пре што је баш та варијанта успела и што се она подоста разликује и од оне из 1905. и осталих каснијих“ (Влатковић 2010: 280).

У наведеним „Напоменама и прилозима“, Стојковић указује и на више верзија друге Станковићеве драме *Ташана*. Истакнути су прво издање које је објављено у два наставка у *Српском књижевном иласнику* (1910), допуњено издање из 1912. године у обновљеној *Звезди*, све до коначног издања које је изведено на сцени Народног позоришта у Београду 1. јула 1927. године. Познато је да је дотадашњи рукопис *Ташане* трајно изгубљен у Нишу 1915. године, приликом Станковићевог повлачења из града према Црној Гори, услед аустријске окупације Србије.

Важно је указати и на критичке текстове, огледе и есеје о Станковићевим драмама, који су укључени у ово Стојковићево издање: Јован Скерлић, „О *Кошћани*“ (1901), Милан Грол, „Из позоришта предратне Србије“ (1952), Милан Дединац, „*Кошћана* на београдској сцени“ (1948), Владимир Стаменковић, „Значајна драма или површна скица“ (1962), Зоран Глушчевић, „Савремени укуси и књижевно наслеђе“ (1962), Велимир Живојиновић, „*Ташана* Боре Станковића“ (1927), Милан Богдановић, „*Ташана*“ (1927).

Драгољуб Влатковић оштро критикује избор појединих критичких текстова у овом издању, сматрајући – с пуним разлогом – да је уврштавање текста Владимира Стаменковића о *Кошћани* погрешно. Тај је текст, како истиче, „не само сувишан већ је доказ одсуства приређивачевог укуса и недостатка нужне пажње према писцу кога приређује. Још више од тога, он вређа нашег великог писца! И не вређа он толико својим негативним ставом и негативном оценом колико незнањем и непознавањем Станковићевог дела“ (Влатковић 2010: 281–282). Уз то, Влатковић указује на изостанак неких кључних прилога: оглед Јаше М. Продановића о Станковићевим приповијеткама (*Лейойис Мајице српске*, 1902), затим „мала студија“ Бошка Новаковића, „Борисав Станковић у српској уметничкој прози“ (*Жи-*

воји, 1965), као и текста Драгутина Костића о *Нечистијој крви* (Поли-*тика*, 1910).

Шеста књига овога издања Сабраних дела Борисава Станковића, под насловом *Печал*, доноси више прозних радова и фрагментата из пишчеве заоставштине. Ту су уврштене *Пријоветике и црпје* објављене углавном после 1927. године, али су међу њима и неке које су раније штампане: „На онај свет“, „Први поздрав“, „Увела ружа“, „У суду“, „Мојим знанцима“, „Сурдулица“. Укључена су и два дужа прозна фрагмента, које можемо посматрати и као започете романи: „Наступ“ и „Печал“; ту је незавршени комад из врањског живота „Јовча“, као и фрагменти драмске обраде *Нечисте крви* и „факсимили рукописа“. Оно што је одмах уочљиво, и свакако изненађујуће, јесте да у овом издању нема књиге *Под окупацијом*, као ни фељтона из београдског живота *Забушанџи*. Овај изостанак тим је упадљивији ако се има у виду да је међу критичким прилозима штампан краћи приказ Милана Богдановића „Под окупацијом“ (1929), у којем се о овом сегменту Станковићевог стваралаштва говори изразито негативно.

Важно мјесто у шестој књизи припада и „Прилозима“, међу којима налазимо оглед Синише Пауновића „Први књижевни покушаји Борисава Станковића“. Затим су ту и два Станковићева текста: „Радоју Домановићу, књижевнику“ и „Две аутобиографске белешке“. Указујемо и на два критичка огледа: Милан Грол, „Јубилеј Борисава Станковића“; Милан Богдановић, „Под окупацијом“. Штампан је и интервју Бранимира Ћосића, „У разговору са Борисавом Станковићем“ (1926), а затим и два сјећања: Сима Пандуровић, „Они не знају да ја сваку своју приповетку одбољујем“; Вељко Петровић, „Био је горд човек, свестан уметник“. Међу прилозима се налази запажен оглед Димитрија Вученова, „О неким новинама које је Бора Станковић унео у српску прозу“ (1968). На крају долази прилог Драгољуба Влатковића: „Хронологија важнијих догађаја из живота и стваралаштва Борисава Станковића“, као и „Библиографски преглед дела Борисава Станковића“, који је у сарадњи с приређивачем урадила Ружица Миликић Стојковић.

Наведени библиографски преглед заслужује подробнији осврт. Најприје је прецизно наводи грађа на којој је заснован: фондови Лексикографског завода из Загреба, библиографска грађа Ж. П. Јовановића, објављена у часопису *Књижевности* (1951), библиографија Голуба Добрашиновића и Драгољуба Влатковића, која је у непотпуном облику штампана на крају друге књиге Сабраних дела Борисава Станковића (1956–1957).

Даље се упућује и на њихов „Прилог библиографији радова Борисава Станковића, објављен у *Лейојису Мајинце српске* (1957), као и на „Библиографију објављених радова, чланака и књига Б. Станко-

вића“, коју је сачинио Риста Симоновић. Уз то, коришћена је и *Библиографија југословенских јисаца у иностранству* Слободана Комadiniћа.

Из библиографског пописа Ружице Миликић Стојковић, у одјељку о „Посебним издањима“, може се сагледати обим и разноврсност издавачке рецепције дјела Борисава Станковића. Евидентирано је чак 90 различитих издања – од збирке *Из старој јеванђеља* (1899), до Просветиних издања *Нечистије крви* (1968) и књиге *У ноћи. Приповејке, Кошћана*, из исте године.

Посебно је назначено и тзв. „сакривено издање“ *Нечистије крви* из 1944. године, настало у доба окупације у Другом свјетском рату и рада „Комесарске управе“ у Српској књижевној задрузи, објављено у оквиру редовног „Кола“.

Такође су пописана и ранија „окупациона“ издања: латинично загребачко издање *Нечистије крви* (1917), с предговором Милана Огризовића, као и латинично сарајевско издање изабраних приповједака под насловом *Врела крв* (1917).

У овом избору нашле су се приповијетке: „Увела ружа“, „Нушка“, „Покојникова жена“, „Ђурђевдан“, „У ноћи“, „У виноградима“ и „У амаму“ (као одломак из *Нечистије крви*).

У одјељку „Прилози у периодичној штампи и књигама“ упознајемо се са Станковићевим првим објављеним дјелима, и то лирским пјесмама: „Жеља“ (*Голуб*, 1894), „Мајка на гробу свога јединца“ (*Голуб*, 1894), „Почуј песму“ (*Бранково коло*, 1896), али је погрешно наведено да пјесма „Отаџбини“ (мостарска *Зора*, 1898), припада Борисаву Станковићу (Влатковић 2010: 289). Тачно је наведено да је три прве приповијетке објавио у београдском листу *Искра* (1898): „Ђурђевдан“, „Прва суза“, „Станоја“. Исте године је у сарајевској *Нади* објавио „сличицу“ „Тајни болови“, а већ наредне 1899. године у *Бранковом колу* „Нушку“, у *Звезди* „У виноградима“, па опет у *Нади* „цртицу са села“ „У ноћи“.

Упознајемо се и са пописом часописних издања појединих сегмената или верзија из већих дјела, у процесу настајања рукописа, попут издања трећег чина *Кошћане* (*Звезда*, 1900; *Бранково коло*, 1905), *Нечистије крви* (*Градина*, 1900; *Полићика*, 1906; *Дело*, 1907; *Полићика*, 1907; *Босанска вила*, 1910), *Газде Младена* (*Коло*, 1903) и сл.

Посебан проблем уочава се у одјељку „Борисав Станковић преводио“, који може створити утисак да се Борисав Станковић у више наврата огледао и као преводац. Наводи се, наиме, да је у часопису *Искра* 1898. године објавио два препјева: пјесму Јана Неруде „Мој идол“ и пјесму Нађира Ханима „Из ситница“. Међутим, како истиче Драгољуб Влатковић, испод ових текстова стоји само потпис „Борислав“, који се не може поуздано довести у везу са Станковићем (Влатковић 2010: 289).

Трећи наведени превод односи се на текст Ивана Вазова „Са владајског ушћа“, објављен у *Колу* (1902), али ни у овом случају не постоје поуздани докази да је ауторски рад Станковићев.

У одјелку посвећеном „Преведеним Станковићевим делима“ сазнајемо да је могући први превод романа *Нечистија крв* настао на словачком језику, у преводу Андреја Врбацког, објављен у Братислави, али без назначене године. Драгољуб Влатковић наглашава да се „најпре 1920. године појавио чешки превод“ Франтишека Седлачека, о коме је писао Јован Кршић у часопису *Мисао* 1921. године (Влатковић 2010: 267). Друго преведено издање *Нечистије крви* објављено је на италијанском језику у Трсту 1928. године, у преводу Умберта Урбанија, а већ 1930. године исто издање поновљено је у Милану. Треће преведено издање, на пољском језику, штампано је у Варшави 1935. године, с предговором Бранка Лазаревића, у преводу Виктора Базјељиха.

Прва преведена приповијетка била је „Увела ружа“, преведена на словеначки језик 1952. године, у преводу Павла Тлереа. Нешто касније, 1983. године, објављена је студија о преводима дјела Борисава Станковића на стране језике, у којој се истиче да је до тада био превођен на тринаест језика и да је по броју превода међу најзаступљенијим српским писцима: „Ваља одмах рећи да је овај писац по броју превода на стране језике одмах иза Иве Андрића, Његоша и Меше Селимовића“ (Павловић 2010: 202–208).

Ипак, најкрупнији недостатак овога Стојковићевог издања из 1970. године – због чега је Драгољуб Влатковић с правом критичан (Влатковић 2010: 286) – јесте изостављање књиге *Под окупаацијом*, а с њом и фељтона *Забушанији*. Подсјетимо да је рукопис књиге *Под окупаацијом* био присутан у ранијим издањима, као и да су *Забушанији*, управо у редакцији Влатковића, објављени у *Књижевној историји* (1969). У том контексту дјелује неуверљиво образложење приређивача Живорада Стојковића да је књига изостављена „на захтев пишчевих носилаца ауторских права“ (Стојковић 1970: 399). Посебно је проблематично позивање на „првенствено књижевне разлоге“, уз ослонац на мишљења Милана Богдановића и Јеремије Живановића, чиме се на недовољно утемељен начин доводи у питање књижевна вриједност овога сегмента Станковићевог опуса.

2.4. Послије тога је у приближно истом облику поновљено више издања у наведеној редакцији Живорада Стојковића. Указујемо на његово треће издање: Сабрана дела Борисава Станковића, I–VI, књига прва *Стари дани – Божји људи*, књига друга *Из мој краја*, књига трећа *Нечистија крв*, књига четврта *Драме*, књига пета *Газда Младен – Певци*, књига шеста *Печал*, Београд: Просвета, 1980.

Наведено издање важно је прије свега стога што по много чему посједује обиљежја аутентичног „критичког издања“, у којем су објављене и ране верзије текстова. То се нарочито односи на чет-

врту књигу *Драме*, као и на трећу књигу у коју је уврштен роман *Нечисти крв*, при чему су објављене ране часописне верзије романа, из *Градине* (1900), *Полиџике* (1906, 1907), *Дела* (1907). У штампаном интегралном издању романа графички су означени, на маргинама, бројеви страница првог посебног или „оригиналног“ издања из 1910. године. Сваку књигу прате избори критичких текстова, као и „Речник мање познатих појмова и локализама“.

У поменутој трећој књизи налазе се и два рана критичка текста чији су аутори међу првима препознали изузетну вриједност овога дјела – прилози Бранка Лазаревића (1910) и Владимира Ћоровића (1918). Посебно значајан дио чине „Напомене“ Живорада Стојковића, у којима се разматрају различите верзије *Нечисте крви*, као и околности првог издања из 1910. године, када је, услед недостатка новца, рукопис другог дијела романа морао бити скраћен. Тај посао обавио је пишчев пријатељ Драгутин Костић.

Позивајући се на записе Синеише Пауновића, у књизи *Писци из близа* (Пауновић 1958: 295–297), о свједочењу власника „Штампарије Давидовић“ Владе Павловића, Стојковић реконструира ове околности: „Професор Костић одлучио је да се књига скрати. Бори је, наравно, било јако жао, али шта је могао. Морао је пристати на то тешћећи се да ће у другом издању штампати и ове избачене странице. И књига је скраћена. Костић је просто напросто од три табака, колико је остало још да се штампа, направио један табак, или тако нешто“. У истом свједочењу наводи се и да је Станковић „дуго чувао рукопис у целости, али је он после изгорео за време бомбардовања, мислим још у првој окупацији“ (Стојковић 1980: 337).

У „Напоменама“ је поменуто и друго или загребачко издање *Нечисте крви* (1917). Урађено је на латиници и са предговором Милана Огризовића, који је овдје објављен у цијелости. Из неког разлога није поменуто издање *Нечисте крви* у Женеви (1918), у оквиру „Југословенске библиотеке“ коју су покренули српски исељеници у Швајцарској. Наглашено је и то да су у овом другом издању објављена и два Станковићева аутобиографска прилога, а у једном од њих говори се о скраћивању рукописа *Нечисте крви*, приликом штампања првог издања (1910).

2.5. Након тога улиједило је четврто, допуњено и модификовано Стојковићево издање, овога пута у осам књига и код других издавача (Београд: Светозар Марковић – БИГЗ): Дела Борисава Станковића, I–VIII, књига прва *Сјари дани*, књига друга *Из мој краја*, књига трећа *Нечисти крв*, књига четврта *Кошћана*, *Ташана*, књига пета *Газда Младен*, *Певци*, књига шеста *Из Београда*, књига седма *Печал*, књига осма *О Бори Станковићу*, 1983.

Наглашавамо да је у овом издању у посебној, шестој књизи под називом *Из Београда*, напоскон штампана Станковићева проза

о Београду у годинама окупације у Првом свјетском рату. Ријеч је о текстовима који су овдје објављени под два наслова: *Београдске шетње* (излазили су у *Београдским новинама*, 1916–1918) и *Под окупаацијом* (1919–1922), а штампани су у листовима *Дан*, *Време* и *Новоси*. Стојковић наглашава да су овдје управо из *Новоси* пренети текстови који су касније ушли у књигу под насловом *Забушани*, а коју је приредио Драгољуб Влатковић (издавач „Хеликон“, Београд 1980). Посебно „зачуђује да ниједног од текстова из *Новоси* нема у књизи *Под окупаацијом* (1929), у коју је Д. Костић унео многе неповезане фрагменте из затечених Станковићевих рукописа“ (Стојковић 1983: 330).

Стојковић се полемички осврће нарочито на поменуто Влатковићево издање *Забушани*, управо стога што оно није приређено према фељтонима објављеним у *Новоси*ма већ „према рукопису (препису), чије порекло није наведено“ (Стојковић 1983: 331).

У завршним коментарима осме књиге Стојковић образлаже и разлоге због којих је одустао од ранијег изостављања Станковићевих записа о Београду у доба окупације у Првом свјетском рату, те их је коначно уврстио – у облику у којем их је сам писац објављивао у *Београдским новинама*, *Дану*, *Времену* и *Новоси*ма. Један од разлога био је, каже, формалне природе: истеком ауторских права 1976. године, чланови породице (кћерке Десанка Живадиновић, Станка Станковић и Ружица Јанковић) више нису могле спречавати објављивање ових текстова у оквиру сабраних дјела.

С друге стране, Стојковић наглашава да је овоме послу приступио као „редактор“, а не као „рецензент“, те да би, да је издање било вођено искључиво личним избором приређивача, „и овога пута изоставио Станковићеве списе о окупацији“. Он отворено признаје да припада оним издавачима којима „тешко пада што уз његова дела мора сада да приложи и све оно што је писац *Божјих људи* писао под окупацијом и после ње“. Иако у оцјени „увредљиве безначајности тих списа“ очигледно претерује, Стојковић ипак поступа одговорно, не сматрајући се „надлежним да заклања писца од његових читалаца“ (Стојковић 1983: 305–306).

При томе је у овоме издању незавршени рукопис *Печала* смјештен у седму књигу, а избор из критичких текстова уврштен је у посебну, осму књигу, насловљену *О Бори Станковићу*. Свака књига има на крају „Речник мање познатих појмова и локализама“.

Варијацију сличну дотадашњој редакцији Живорада Стојковића, сада у сарадњи и са Владимиром Јовичићем, проналазимо и у његовом петом издању, поново објављеном код Просвете: Сабрана дела Борисава Станковића, I–VII, књига прва *Пријовейке 1*, књига друга *Пријовейке 2*, књига трећа *Газда Младен*, *Певци*, књига четврта *Нечисти крв*, књига пета *Кошћана*, *Ташана*, *Јовча*, *Нечисти*

крв (покушај драматизације), књига шеста *Заоставиштина* (наведених шест књига приредио је Живорад Стојковић), књига седма *Прилози*, прир. Владимир Јовичић, Београд: Просвета, 1985.

Као што се види, издање је овога пута редуковано за један том: текстови из периода окупације уврштени су у шести том под насловом *Заоставиштина*, док су критички текстови сабрани у седмој књизи под насловом *Прилози*, које је приредио Владимир Јовичић. На крају сваке књиге налази се и „Речник мање познатих појмова и локализама“.

Двије године потом (1987) објављено је поновљено издање у истом обиму од седам књига, с истим приређивачима (Живорад Стојковић и Владимир Јовичић), овога пута као шесто издање, у саиздаваштву Просвете и БИГЗ-а.

2.6. Издање Видосава Стевановића текстолошки остаје у оквирима редакције Драгутина Костића, уз упоређивање с издањима Живорада Стојковића, а препознатљиво је по измјенама наслова појединих томова и нешто другачијем распореду дјела. Ријеч је о издању Сабрана дела Борисава Станковића (I–VI, ИП Београд, 1991): књига прва *Увела ружа и друје њриче*; књига друга *Божји људи и друје њриче*; књига трећа *Нечиста крв*; књига четврта *Газда Младен, Певци*; књига пета *Кошћана, Ташана, Јовча*; књига шеста *Усјомене и друји њексјови* – све у приређивању Видосава Стевановића.

Наглашавамо да у овоме издању првих пет књига садржи „Речнике мање познатих појмова и локализама“, док у шестој књизи рјечник остаје. Умјесто тога су, поред основних цјелина (*Усјомене, Белешке, Београдске шетње, Забушанџи*), дати пратећи текстови: „Разговори Борисава Станковића са Бранимиром Ђосићем“, краћи есеј Видосава Стевановића „Одломци трагања за Борисавом Станковићем“, као и „Хронологија живота и рада“, коју је сачинила Силвија Ђурић.

Важно је истаћи да је Стевановић у овај том уврстио Станковићеве записе о Београду у доба окупације, али не према издању Живорада Стојковића, већ на основу Костићевог издања из 1929. године.

Основни проблем овог издања, у цјелини, проистиче из недовољно прецизног и неадекватног навођења извора из којих су приређени текстови преузети.

3.0. У едицији Српска књижевност у сто књига, коју су у заједничком издању реализовали Српска књижевна задруга и Матица српска, у првом издању (Београд – Нови Сад, 1958–1966) и у другом издању (Београд – Нови Сад, 1969–1972), под бројевима 47 и 48 објављене су, у идентичном облику, двије књиге Борисава Станковића: *Нечиста крв – Кошћана* (I) и *Пријовейке* (II). Приређивач обје књиге је Младен Лесковац, с тим што је у првој књизи штампан предговор Велибора Глигорића.

Очигледно је да су сви уврштени текстови преузети из првих издања, правописно осавремењени и упоређени с Просветиним издањем Сабраних дела Борисава Станковића, у двије књиге (1956–1957).

У другој књизи су, у првој цјелини, приповијетке: „Стари дани“, „Ђурђевдан“, „Станоја“, „Нушка“, „У виноградима“, „У ноћи“, „Увела ружа“, „Наш Божић“, „Они“, „Јовча“. Након тога су, у другој цјелини, штампани *Божји људи*, укупно деветнаест приповједака, и два ненасловљена фрагмента. Трећу цјелину чини још девет приповједака: „Покојникова жена“, „Риста кријумчар“, „Стеван Чукља“, „Стари Василије“, „Баба Стана“, „Јово-то“, „Тетка Злата“, „Мој земљак“, „Његова Белка“.

У другој књизи налазе се и пратећи текстови: „Речник“, „Биографски подаци о писцу“, „Библиографија“ и „Литература“. Занимљиво је да је у „Биографским подацима о писцу“ као датум пишчевог рођења наведен 31. март 1875. године, а не 23. или 31. март 1876. године, како је најчешће заступљено у литератури.

Даље се наводи да је Станковић крајем 1915. године „у Подгорици заробљен; одатле су га Аустријанци интернирали у Дервенту, одакле је пуштен кући у Београд“ (Лесковац 1959: 319). Познато је да је он из Дервенте заиста пуштен кући, и то захваљујући интервенцијама Косте Хермана, о чему је и сам писао у својим „биографским белешкама“. Међутим, остаје недоумица да ли је заиста заробљен у Подгорици, након капитулације Црне Горе у јануару 1916. године, или је одатле, с групом сапутника, кренуо преко Сарајева за Београд, настојећи да се врати породици, па је успут био заробљен и „полуинтерниран“ у Дервенти.

Изјесно је да се, стицајем повољних околности, вратио у Београд у првој половини јула 1916. године, уз помоћ Косте Хермана, аустријског чиновника у окупираном граду и негдашњег уредника сарајевског часописа *Нада* (1896–1902). Управо захваљујући тој интервенцији избегао је депортацију у неки од бројних логора за Србе у Првом свјетском рату, познатих по изузетно тешким условима и високој смртности. Упечатљив примјер такве трагичне судбине представља Светозар Ђоровић (1875–1919), који је, након заробљењаштва, тешко оболио и убрзо преминуо.

3.1. У едицији Српска књижевност – роман, коју је Нолит објавио 1982. године у педесет књига, заступљена су и два дјела Борисава Станковића: *Нечиста крв* (књ. 18, прир. Новица Петковић) и *Газда Младен* (књ. 19, прир. Новица Петковић). На крају друге књиге налази се и веома квалитетан Петковићев поговор, „Књижевни свет Борисава Станковића“, у којем се, на основу увида у дотадашњу рецензију, као и сопствених стилско-поетичких и композиционо-приповиједних анализа, сагледава модерност Станковићевог дјела у цјелини, а посебно ових романа.

Оба текста приређена су из перспективе критичког издања, с укључивањем различитих верзија. Код незавршеног романа *Газда Младен* тај посао је био мање сложен, јер постоје двије основне верзије: прва, објављена у часопису *Коло* (1903), и друга, допуњена из рукописне заоставштине од стране Драгутина Костића и објављена у оквиру Дела Борисава Станковића (1928).

Код *Нечистије крви* приређивачки посао био је знатно сложенији због више часописних верзија (1900, 1906, 1907, 1910), али и чињенице да су већ постојале квалитетне редакције овог дјела. Петковић као релевантне наводи издања Драгутина Костића (1928), Божицара Ковачевића и Гвида Тартаље (1956), Младена Лесковца (1970), као и Живорада Стојковића (1970, 1974), истичући да је „сва ова издања помно прегледао и упоредио“, али да се „строго држао изворног текста из 1910“ (Петковић 1982: 253).

На крају друге књиге, уз роман *Газда Младен*, Петковић доноси и „Хронолошке податке о животу и раду“ Станковића. При том указује на неподударања у вези с датумом и годином рођења, али се опредјељује за 22. март 1876. године, без посебног образложења, иако је тај датум у биографијама ријетко навођен. Познато је да Станковићев истакнути биограф, Врањанац Риста Симоновић, такође наводи 22. март, али као датум рођења у 1874. години (Симоновић 2007: 10–11).

3.2. У едицији Српска књижевност – драма, коју је штампао Нолит 1987. године, објављена је књига Борисава Станковића *Драме* (књ. 14, прир. Предраг Бајчетић). У њој су драмски текстови *Кошћана* и *Ташана*, док су као додаци објављени трећи чин *Кошћане* из 1900. године, „песме из *Кошћане* (1901)“, „одломци из *Кошћане* (1905)“, „сцена из *Парайуће* (1912)“. У прилозима се налази и *Јовча*, означен као „привидна драма“.

У пратећим „Подацима о текстовима“ Бајчетић наводи да су драме приређене на основу издања Дела Борисава Станковића, књига *Драме: Кошћана, Ташана, Јовча*, Београд 1928. године. Када је ријеч о *Кошћани*, као коректив и „мерило: оправдање за учињене исправке и одбачене допуне“ послужила је и верзија из 1924. године (Бајчетић 1987: 267).

Ипак, остаје нејасно зашто међу представљеним варијантама *Кошћане* није уврштена и верзија из *Српској књижевној гласници* (1902).

Када је ријеч о Бајчетићевом предговору, уводној студији под насловом „Драмска прича“, може се рећи да је ријеч о обимном, методолошки неуједначеном тексту, у којем се првенствено настоји одредити драмска типологија *Кошћане* и *Ташане*. Овај сегмент Станковићевог опуса потом се сагледава у ширем контексту историје српске драмске књижевности, уз упућивање на Стерију, Његоша,

Јоакима Вујића, Илију Округлића Сремца и др. Коначно, детаљним упоређивањем различитих верзија ових дјела указује се на њихову улогу у конституисању модерне српске драме – од традиционалних комада са пјевањем и играњем до психолошке драме с израженим лирским елементима.

Међу пратећим текстовима, у „Биографским подацима“ Бајчетић наводи 1876. као годину рођења писца, али без прецизирања датума. У „Подацима о извођењима“ истиче се да је *Кошћана* „највише извођен српски комад, у многим нашим позориштима“ (Бајчетић 1987: 274). У том контексту издваја се представа у режији Јована Путника, чија је премијера била 22. октобра 1969. године, са Оливером Марковић у насловној улози, као и дуговјечна представа премијерно изведена 9. марта 1973. године, у којој је насловну улогу тумачила Уснија Реџепова.

3.3. У Антологијској едицији „Десет векова српске књижевности“, у првом колу 2010. године, под бројем 51 објављена је књига изабраних дјела *Борисав Станковић* (прир. Марко Недић). У избор су укључени роман *Нечисти крв* и драма *Кошћана*, у цјелини је објављена и збирка *Божји људи*, док су изабране приповијетке распоређене у двије цјелине. Прву скупину чине: „Увела ружа“, „У виноградима“, „У ноћи“, „Нушка“ и „Стари дани“, а у другој се налазе: „Покојникова жена“, „Јовча“, „Баба Стана“ и „Вечити пољубац“.

Према „Приређивачкој напомени“, избор је начињен уз упоређивање с првим издањима појединих књига објављених за пишевог живота, као и са издањима која су приредили Драгутин Костић (1928–1930), Божидар Ковачевић и Гвидо Тартаља (1956) и Живорад Стојковић (1970) (Недић 2010: 369).

Као додатна основа послужила су и друга издања: *Нечисти крв* из Нолитове едиције Српска књижевност – роман (1982), у приређивању Новице Петковића; *Божји људи* из Просветиног издања Сабраних дела Борисава Станковића (1974), које је приредио Живорад Стојковић; из истог издања прештампане су и приповијетке, док је *Кошћана* преузета из Нолитове едиције Српска књижевност – драма (1987), приређивача Предрага Бајчетића.

Важно мјесто у овоме издању заузима и уводна студија Марка Недића, „Структуралне доминанте у књижевном делу Борисава Станковића“, у којој је понуђена синтетичка интерпретација Станковићевог стилско-поетичког и наративног поступка, уз поуздан увид у дотадашњу рецепцију његовога дјела.

На крају књиге, у прилозима, дати су и одломци из два репрезентативна текста написана о Станковићевом књижевном раду: Предраг Палавестра, „Расцеп у душама Борисава Станковића“, која представља дио једног од поглавља у *Историји модерне српске књижевности – златно доба (1892–1918)* (1986); Новица Петковић, „Први

модерни српски роман“, која представља дио предговора из критичког издања *Нечистије крви* (1990).

Недић је уједно успјешно систематизовао и „Хронологију“ Станковићевог живота и рада. Посебно је индикативно да се, определивши се за 1876. као могућу годину рођења, осврће и на 1875, али као датум наводи 25. март – што је необично будући да су у дотадашњој литератури најчешће навођени 23. или 31. март. При овоме не пружа посебно образложење за овај избор.

3.4. Неопходно је указати и на присуство Станковићевих дјела у редовном годишњем „Колу“ Српске књижевне задруге – најрепрезентативнијој и најдуговјечнијој едицији у српској књижевности и издаваштву, покренутој 1892. године. Прва Станковићева књига у овој едицији јесте збирка приповједака *Сѣтари дани*, коло XI, књига 76, Београд, 1902. године, која обухвата девет текстова: „Ђурђевдан“, „У ноћи“, „Станоја“, „У виноградима“, „Нушка“, „Наш Божић“, „Стари дани“, „Они“, „Покојникова жена“.

После тога објављено је издање *Нечистије крви*, коло XXXVI, књига 241, Београд 1933. године. Међутим, потребно је имати у виду да је његово објављивање наишло на снажне отпоре из редова Српске православне цркве. Софкина еротска сцена с мутавим Ванком оцијењена је као неморална. „Овакво гледиште, с обзиром на тадашње прилике и схватања морала, прихватила је била и власт у лицу државног тужиоца, те се и она успротивила штампању романа, но и поред овога, роман је штампан 1933. године у издању Српске књижевне задруге“ (Симоновић 2007: 89).

Постоје и индиције, како је већ напоменуто, да је у Српској књижевној задрузи приређено још једно издање романа *Нечистија крв*, овога пута у годинама окупације током Другог свјетског рата (1944), у доба тзв. Комесарске управе. Ово издање помиње се у „Библиографском прегледу дела Борисава Станковића“, који су приредили Ружица Миликић Стојковић и Живорад Стојковић (у оквиру Сабраних дела Борисава Станковића, књ. VI, *Печал*, Београд: Просвета, 1970, стр. 318). Ипак, до данас није пронађен ниједан примјерак тога издања, нити се оно поуздано потврђује у другим доступним истраживањима издавачке дјелатности Српске књижевне задруге.

У новије вријеме објављен је зборник радова под насловом *Плаве очи српске књижевности*, приређен поводом сто двадесет година од оснивања Српске књижевне задруге и издања првог „Кола“ (1892). Међутим, у њему је изостало разматрање издавачке дјелатности и укупног рада Српске књижевне задруге током Другог свјетског рата. Тек узгредно се, на једном мјесту, помиње писмо Иве Андрића из 1942. године, упућено из Сокобање тадашњем окупационом управнику Задруге, пјеснику Светиславу Стефановићу, у којем он одбија

сарадњу на припреманој *Антологији савремене српске приповеике* (Алексић 2022: 236). У истом огледу наводи се и позната чињеница, утемељена у ранијим истраживањима Светлане Стипчевић, да је Управни одбор Српске књижевне задруге, непосредно након окупације Србије у прољеће 1941. године, донио одлуку да Српска књижевна задруга обустави рад до окончања рата – по узору на поступак из периода окупације у Првом свјетском рату.

У наведеном зборнику се у више наврата помиње и дјело Борисава Станковића, али је само на једном мјесту тај осврт нешто развијенији, уз констатацију: „Важност дела Борисава Станковића препознала је и Српска књижевна задруга у чијем Колу су штампане његове двије, за српску модерну веома значајне књиге. Прва је збирка приповедака *Сћари дани*, а друга роман *Нечистија крв*“ (Фуртула 2022: 53).

Независно од наведеног, остаје утисак да је Станковић недовољно заступљен у издањима Српске књижевне задруге. Тај недостатак нарочито долази до изражаја имајући у виду значај едиције каква је „Коло“, као и мјесто које Станковићево дјело заузима у српској књижевности.

4.0. У закључку можемо констатовати да је дјело Борисава Станковића доживјело више издања различитог степена поузданости и аутентичности. Посебну вриједност има прво издање Дела Борисава Станковића у осам књига, у редакцији Драгутина Костића (1928–1930). Значајан је и виšekратни приређивачки рад Живорада Стојковића у неколико Просветиних издања Сабраних дела Борисава Станковића (1970, 1974, 1980, 1983, 1985, 1987), при чему се нарочито издваја издање из 1970. године, прво систематски конципирано, с бројним варијантама рукописа и пратећим прилозима. Међу њима је, упркос појединим пропустима, важан „Библиографски преглед дела Борисава Станковића“, који је приредила Ружица Миликић Стојковић.

Несумњиво је да Станковић припада кругу одабраних српских писаца чија су сабрана дјела често прештампавана у значајним тиражима. Као илустрацију наводимо да је треће Просветино издање Сабраних дела Борисава Станковића у шест књига (1980) штампано у десет хиљада примјерака, док је четврто издање у осам књига, под насловом Дела Борисава Станковића, издавача „Светозара Марковића“ и БИГЗ-а (1983), достигло тираж од тринаест хиљада примјерака. Похвална је и чињеница да су Станковићева дјела у значајној мјери превођена на стране језике, као и да су добро заступљена у едицијама српске књижевности (Српска књижевност у 100 књига, Српска књижевност – роман, Српска књижевност – драма, те Антологијска едиција „Десет векова српске књижевности“ Издавачког центра Матице српске).

Међутим, када је ријеч о најстаријој едицији српске књижевности – редовном годишњем „Колу“ Српске књижевне задруге – у којој је роман *Нечистија крв* посљедњи пут, без сумње, објављен још 1933. године, јасно је да стање није задовољавајуће. Забрињава чињеница да, изузев евентуалног и непотврђеног издања из периода Другог свјетског рата, ниједно Станковићево дјело није било у фокусу уредништва ове значајне институције, што се с правом може оцијенити као недопустив пропуст.

Извори и литература

- Алексић, Милан. „Андрић у Колу“. *Плаве очи српске књижевности*. Коло СКЗ као огледало развоја српске књижевности и језика, коло CXIV, књига 769. Београд: Српска књижевна задруга, 2022. 235–246.
- Бајчетић, Предраг. „Подаци о текстовима“. Борисав Станковић. *Драме*. Српска књижевност – драма, књига број 14. Београд: Нолит, 1987. 266–273.
- „– – –“ „Подаци о извођењима“. Борисав Станковић, *Драме*. Српска књижевност – драма, књига број 14. Београд: Нолит, 1987. 274–280.
- Влатковић, Драгољуб. „Досадашња издања Станковићевих сабраних дела“. *Врањски иласник*, број 14–15. Врање: Народни музеј у Врању, 1982. 297–318.
- „– – –“ „Досадашња издања Станковићевих сабраних дела“. *Борисав Станковић у Врањском иласнику*, зборник радова. Прир. Сунчица Денић. Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић“, 2010. 265–266.
- Ковачевић, Божидар и Тартаља, Гвидо. „Напомене“. Борисав Станковић. *Сабрана дела*, књига прва. Прир. Божидар Ковачевић и Гвидо Тартаља. Београд: Просвета, 1956. 741.
- Костић, Драгутин. „Редакторова напомена“. *Газда Младен, Певци*. Дела Борисава Станковића, друга књига. Прир. Драгутин Костић. Београд: Одбор за издавање Дела Борисава Станковића, 1928. 199–204.
- „– – –“ „Напомене редакторове“. *Моји знанци, Насипун, Печал*. Дела Борисава Станковића, шеста књига. Прир. Драгутин Костић. Београд: Одбор за издавање Дела Борисава Станковића, 1928. 80.
- Лесковац, Младен. „Биографски подаци о писцу“. Борисав Станковић. *Приповејке*. Српска књижевност у сто књига, друга књига. Прир. Младен Лесковац. Београд – Нови Сад: Српска књижевна задруга – Матица српска, 1959. 319–320.
- Максимовић, Горан. „Едиција и памћење“. *Криптичка њерсијективна*. Вишеград: Андрићев институт, 2021. 34–37.
- Недић, Марко. „Приређивачке напомене“. *Борисав Станковић*. Прир. Марко Недић. Антологијска едиција „Десет векова српске књижевности“, друго коло, књига 51. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010. 369–370.
- Павловић, Владислав. „Дела Борисава Станковића на страним језицима“. *Борисав Станковић у Врањском иласнику*, зборник радова.

- Прир. Сунчица Денић. Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић“, 2010. 202–208.
- Пауновић, Синиша. „Записи и причања о Борисаву Станковићу“. *Писци изблиза*. Београд: Просвета, 1958. 295–297.
- Петковић, Новица. „Напомена о тексту“. Борисав Станковић. *Нечистија крв*. Прир. Новица Петковић. Српска књижевност – роман, књига 18. Београд: Нолит, 1982. 249–255.
- Симоновић, Риста. *Живот и књижевно дело Борисава Станковића*, друго издање. Београд: Библиотека града Београда, 2007. 147.
- Станковић, Борисав. „Писма“. *Сабрана дела*, књига друга. Прир. Божидар Ковачевић и Гвидо Тартаља. Београд: Просвета, 1957. 761–791.
- „– –“ „Забушанти“. Прир. Драгољуб Влатковић. Београд: *Књижевна историја* 2.6 (1969): 437–470.
- Стипчевић, Светлана. *Књижевни архив Српске књижевне задруге*. Коло, LXXV, књига 501. Београд: Српска књижевна задруга, 1982. 520–521.
- Стојковић, Живорад. „Предговор“. *Стиари дани, Божји људи*. Сабрана дела Борисава Станковића, књига прва. Прир. Живорад Стојковић. Београд: Просвета, 1970. 5–6.
- „– –“ „Напомене и прилози“. *Кошћана, Ташана*. Сабрана дела Борисава Станковића, књига четврта. Прир. Живорад Стојковић. Београд: Просвета, 1970. 301–309.
- „– –“ „Уз Сабрана дела Борисава Станковића“. Борисав Станковић. *Печал*. Сабрана дела Борисава Станковића, књига шеста. Прир. Живорад Стојковић. Београд: Просвета, 1970. 397–404.
- „– –“ „Напомене и прилози“. Коштана, Ташана. Сабрана дела Борисава Станковића, књига четврта. Прир. Живорад Стојковић. Београд: Просвета, 1970. 301–309. „Напомена“. *Нечистија крв*. Сабрана дела Борисава Станковића, књига трећа (треће издање). Прир. Живорад Стојковић. Београд: Просвета, 1980. 327–346.
- „– –“ „Напомене и прилози“. Коштана, Ташана. Сабрана дела Борисава Станковића, књига четврта. Прир. Живорад Стојковић. Београд: Просвета, 1970. 301–309. „Напомена“. *Из Београда*. Дела Борисава Станковића, књига шеста (четврто издање). Прир. Живорад Стојковић. Београд: „Светозар Марковић“ – БИГЗ, 1983. 323–334.
- „– –“ „Напомене и прилози“. Коштана, Ташана. Сабрана дела Борисава Станковића, књига четврта. Прир. Живорад Стојковић. Београд: Просвета, 1970. 301–309. „Уз ово издање *Дела Борисава Станковића*“. *О Борисаву Станковићу*. Дела Борисава Станковића, књига осма (четврто издање). Прир. Живорад Стојковић. Београд: „Светозар Марковић“ – БИГЗ, 1983. 285–326.
- Тартаља, Гвидо. *Српска књижевна задруга под окупаацијом*. Београд 1945, 56.
- Фуртула, Катарина. „Српска модерна и књижевност авангарде у Колу“. *Плаве очи српске књижевности*. Коло СКЗ као огледало развоја српске књижевности и језика, коло CXIV, књига 769. Београд: Српска књижевна задруга, 2022. 52–67.

The Work of Borisav Stanković in Editions of Collected and Selected Works and Editions of Serbian Literature

Summary

The study points out the presence of Borisav Stanković (1876–1927) and his literary work in editions of collected and selected works, as well as editions of Serbian literature. The most important editions that include Borisav Stanković's works are highlighted: *Collected Works of Borisav Stanković* (1928–1932), *Collected Works of Borisav Stanković* (1956–1957), *Collected Works of Borisav Stanković* (1970, 1980, 1983, 1985, 1987, 1991). The editions considered include Serbian Literature in One Hundred Books (first edition 1958–1966; second edition 1969–1972), *Serbian Literature – Novel* (1982), *Serbian Literature – Drama* (1987), as well as the anthological edition *Ten Centuries of Serbian Literature* (2012). The aforementioned editions contain a good textual approach and exemplary introductory studies that confirm the high achievements of Stanković's work in Serbian literature at the end of the 19th century and in the first third of the 20th century.

Key words: Serbian literature, collected works, editions, realism, modernity, genres, novel, short story, drama

Примљено: 20. 5. 2026.

Прихваћено: 28. 6. 2026.